

TÄNNSJÖ OM KOLLEKTIV SKULD
Ingmar Persson

I UPPSATSEN *Kollektiv skuld* (TPF, nr 3, 2003) flötrar Torbjörn Tännsjö med en kollektivism som går ut på att kollektiv bestående av personer kan ha psykologiska och moraliska egenskaper som inte är reducerbara eller återförbara till motsvarande egenskaper hos de konstituerande personerna. Han skriver t.ex.: »som vi har sett så är kollektiv skuld logiskt förenlig med att varje enskild individ som utgör det skyldiga kollektivet ifråga är oskyldig» (s. 31). Han påstår också att »*var och en* kan ju mycket väl vara oskyldig, när kollektivet handlar fel» (s. 30), för det att kollektivet har handlat fel är förenligt med »att var och en [av de personer som konstituerar kollektivet] har handlat rätt» (s. 25). Tvärt emot detta skall jag argumentera för att ett kollektiv inte kan handla fel när ingen av de konstituerande personerna handlar fel och att det inte kan bära skuld när ingen av de konstituerande personerna gör det.

Tännsjö försöker driva hem sina teser genom ett enkelt exempel. Tre personer har fått motorstopp i en uppförsbacke och måste samfällt skjuta på bilen för att få upp den till krönet, så att den kan startas genom att rullas nedför backen. Det är alltså bäst för envar av de tre att skjuta på ifall de två andra också gör så, men sämre att skjuta på om de andra uraktlåter än att då också uraktlåta: man riskerar då att i onödan söla ned sina finkläder, få ryggsnitt eller pungbråck, etc. Eftersom språkförbistring tänkes råda, saknar de tre verbala medel att uttröna varandras inställning, göra överenskommelser sinsemellan, etc.

Under dessa omständigheter, hävdar Tännsjö, har de tre handlat rätt när de har låtit bli att skjuta på, enligt en »rimlig moralisk intuition» (s. 24). Jag vill inte bestrida att de kan ha handlat rätt. Antag att betingelserna är sådana att det är irrationellt att tro att de två andra kommer att samarbeta även om man själv skjuter på; då är det, rationellt sett, rätt

och riktigt att låta bli. (Om det är *moraliskt* riktigt vill jag låta vara osagt.) Det stämmer också att resultatet av denna trefaldiga underlåtelse är »allt annat än optimalt» (s. 25). Det bästa för (var och en av) de tre är att med gemensamma krafter baxa bilen upp till krönet. Detta är något de kan åstadkomma, genom att var och en kastar all rationalitet över bord och skjuter på oavsett vad de två andra gör.¹ I en bemärkelse handlar de tre därför fel: de gör inte den handling som för var och en av dem faktiskt har bäst konsekvenser.

En möjlighet är att det är denna bemärkelse Tännsjö är ute efter när han skriver direkt efter att ha gjort gällande att var och en av de tre individerna handlat rätt:

Handlingsutilitaristen kan hävda att någon i exemplet visst har handlat fel, nämligen *kollektivet av de tre personerna*. Tillsammans borde de ha handlat annorlunda: de borde ha skjutit på bilen. Om alla hade handlat rätt, var och en av de tre inblandade personerna *och det kollektiv de tillsammans utgör*, så hade resultatet blivit ett annat, det hade blivit optimalt. (s. 25).

Detta är emellertid en långsökt tolkning. Vore tolkningen riktig, hade det inte funnits någon anledning för Tännsjö att kontrastera kollektivets felaktiga handling mot var och en av de tre individernas handlande. I min bemärkelse kan nämligen var och en av de tre sägas handla fel. De handlar fel i den »objektiva» bemärkelsen att de handlar så att konsekvenserna *faktiskt* inte blir de bästa för dem, samtidigt som de handlar rätt i den »subjektiva» bemärkelsen att de gör det som det är *rationellt att tro* har de

¹ Det kan kanske vara värt att påpeka att Tännsjö's exempel skiljer sig från det klassiska fångarnas dilemma på så vis att det inte skulle räcka att ingjuta altruism i de tre: de skulle fortfarande inte ha skäl att knuffa bilen så länge det förefaller som om de två andra kommer att låta bli.

bästa konsekvenserna för dem. Min analys gör det således helt opåkallat att särskilja kollektivet som en agent vilken har en handlingsförmåga som är oberoende av handlingsförmågan hos de personer som konstituerar kollektivet, som t. ex. kan handla fel i samma mening som alla de konstituerande individerna handlar rätt. Kollektivets felaktiga handling är ingenting utöver att de tre har handlat fel.

Dessutom är det så, att om det var enbart i denna objektiva mening som Tännjö menar att kollektivet handlar fel, så skulle han inte ha adekvat underlag för att tillvita det *skuld*. Antag att en fattiglapp försummar att lägga sina sista slantar på en lottsedel som bara kostar en spottstyver. Osannolikt nog visar den sig emellertid inbringa högsta vinsten. Då har fattiglappen objektivt sett handlat fel, men subjektivt sett helt riktigt: det vore irrationellt för en hungrig att lägga sina sista kronor på en lott som utlovar minimala vinstchanser. Under dessa förhållanden är det visserligen sant att fattiglappens fortsatta armod är självförfällar: han har förorsakat det genom att inte köpa lotten. Men det är inte riktigt att säga att han i en moraliskt relevant mening bär skuld till sin nöds fortsättning. Det skulle han göra bara om han hade haft goda skäl att anta att lotten skulle ändra på det genom att vara vinstgivande. Det är således det att en aktörs beteende är subjektivt fel som bildar underlag för skuld (och ansvar).

Tännjöns tes att kollektivet kan vara skyldigt, trots att var och en av de konstituerande personerna är oskyldig, förutsätter således att kollektivet subjektivt sett kan handla fel, oaktat att var och en av de konstituerande personerna handlar subjektivt rätt. Denna förutsättning verkar emellertid helt absurd: inte kan ett kollektiv göra andra rationalitetsbedömningar än de som de konstituerande personerna gör. Kollektivet har inget eget medvetande. Jag konkluderar därför, i motsats till Tännjö, att ett kollektiv inte kan handla fel i den relevanta, subjektiva betydelsen, när ingen av konstituerande personerna handlar fel i denna betydelse och att kollektivet därför heller inte kan bära skuld när ingen av dessa personer gör det. Mitt resonemang innebär således ett försvar för den individualistiska ståndpunkten att ett kollektiv kan handla fel

och vara skyldigt endast när åtminstone några av de individer som konstituerar det handlar fel och är skyldiga.

Det kan kanske vara till tröst för Tännjö att de politiska uttalanden han gör i sin artikel inte nödvändigtvis faller med de av mig kritiserade mer filosofiska teserna.

→

Ingmar Persson är professor i praktisk filosofi vid Lunds universitet.

✉

SVAR TILL INGMAR PERSSON

Torbjörn Tännjö

INGMAR PERSSON TYCKS tro att då jag resonerar kring skuld, så måste jag ha introducerat någon tanke om subjektiv felaktighet. Det är möjligt att vissa resonemang kring skuld och straff förutsätter en sådan tanke. Men jag har inte resonerat kring subjektiv felaktighet. Mitt exempel med bilen ska illustrera att då individerna var och en handlar objektivt riktigt, så handlar kollektivet objektivt fel. Kollektivet realiserar inte det optimala utfallet, trots att det kunde ha gjort det. Den retributivistiska idé jag tar upp är en idé om objektiv felaktighet. Den går ut på att det är en nödvändig betingelse för ett rättmätigt straff att den som bestraffas verkligen gjort sig skyldig till den objektiva förbrytelse hon läggs till last. Även om straffet har bra konsekvenser, även om det utdöms i god tro, och även om den som straffas tror sig vara skyldig och accepterar straffet, så är det orättvist enligt denna tanke – om den som döms faktiskt inte har gjort något objektivt fel.

Jag delar inte själv ens denna svaga form av retributivism, men då många tycks acceptera den fann jag den värd att resonera kring. Den fråga jag ställer är om kollektiv bestraffning är förenlig med att man upprätthåller denna svaga retributivistiska restriktion. Jag försöker visa att så är fallet.

Den invändning jag resonerar kring går ut på att om man straffar ett kollektiv av individer, som var och en är oskyldig, för något som kollektivet gjort, så gör man de enskilda

individerna orätt. Man lever inte upp till den svaga retributivistiska restriktionen. Jag bemöter invändningen på samma sätt som retributivister brukar bemöta invändningen att bestraffning av skyldiga individer går ut över oskyldiga anhöriga. Ingen orätt har skipats, menar jag, om straffet (sanktionerna) verkligen riktas mot den som är skyldig (kollektivet) och om rimliga krav på proportionalitet med hänsyn till det lidande som drabbar de oskyldiga individerna samtidigt uppfylls.

I sin replik säger Persson vidare att han ska »argumentera för att ett kollektiv inte kan handla fel när ingen av de konstituerande personerna handlar fel».

Ett sådant argument skulle rikta sig mot en huvudpunkt i min artikel. Men det han har att säga i sak i den frågan övertygar mig inte. Han gör här två påståenden, det första felaktigt, det andra illa underbyggt.

Det påstående han gör, som är felaktigt, rör mitt exempel med bilen. Han säger, att enligt hans uppfattning, »kan ... var och en av de tre sägas handla fel. De handlar fel i den »objektiva» bemärkelsen att de handlar så att konsekvenserna faktiskt inte blir de bästa för dem».

Mitt exempel är emellertid så utformat att var och en, genom att inte skjuta på bilen, faktiskt realiserar bättre konsekvenser (för sig själv och sammantaget, för alla) än han eller hon skulle ha gjort genom att skjuta på bilen. Var och en kan nämligen konstatera att det var tur att han eller hon inte sköt på, när de andra inte gjorde det. Perssons argument tycks alltså i detta stycke bygga på ett missförstånd av mitt exempel.

Det påstående han gör som är illa underbyggt är det att kollektivet inte har något »eget medvetande». Om detta påstående vore riktigt så vore det nog absurt att tänka sig att kollektivet kan handla över huvud taget och även att tänka sig att det kan handla objektivt fel.

I min ursprungliga artikel argumenterade jag emellertid utförligt för att kollektivet har önsknings- och trosföreställningar (och, jag kunde ha tillagt, därför medvetande). Jag försökte också visa att dess handlingar kan förklaras med hänvisning till dessa önsknings- och trosföreställningar. Jag hävdade vidare att

kollektiv kan ha fri vilja, åtminstone i den meningen att hade de haft andra önsknings- och trosföreställningar, så hade de också handlat annorlunda. Jag förstår att Persson inte accepterar detta resonemang, men jag förstår inte varför.

Det är sant att kollektivets önsknings- och trosföreställningar konstitueras av önsknings- och trosföreställningar hos individer, men kollektivets önsknings- (trosföreställningar) är inbegreppet av de enskilda individernas önsknings- (trosföreställningar) och därmed åtskilda från varje enskild individs önsknings- (trosföreställningar). Det är alltså fel att säga att kollektivet bara har de önsknings- eller trosföreställningar, som någon av de individer av vilka kollektivet består, också har. Kollektivet har sina egna önsknings- och trosföreställningar.

Detta resonemang är kanske problematiskt på något sätt, fler än Persson har ogillat det (jag nämnde Earl Conee i min ursprungliga artikel), men Persson har inte själv tillfört denna diskussion något. Han har inte visat på vilket sätt mitt resonemang skulle vara problematiskt, bara kategoriskt avvisat det. Han har nöjt sig med att påstå att kollektivet inte har något medvetande.

Tills vidare står jag därmed provisoriskt fast vid min slutsats att kollektivt handlande är möjligt och att det är rimligt att tillämpa utilitarismen också på kollektiva handlingar – varvid invändningen att utilitarismen kan leda till suboptimala utfall också då alla agenter gör sin utilitaristiska plikt – blir besvarad. Det är meningsfullt att moralisera över kollektivs handlingar och att utmäta straff mot kollektiv som handlar fel. Sådana straff är dessutom förenliga med det svaga retributivistiska kravet att ett rättmätigt straff måste riktas mot någon som, objektivt sett, har handlat fel.

Jag borde kanske också ha tillagt att då utilitarismen tillämpas på kollektivt handlande, så löses det ofta diskuterade problemet kring överdeterminering. Vid fall av överdeterminering av illgärningar leder handlingsutilitarismen till slutsatsen att två personer, som t.ex. dödar en tredje, var och en kan handla rätt, trots att mordet har förfärliga konsekvenser. Var och en av mördarna kan med rätta konstatera att, med tanke på vad den andre gjorde, så

TÄNNSJÖ OM KOLLEKTIV SKULD

var det lika bra att han eller hon också sköt ett dödande skott.

Även om den slutsatsen kanske är riktig, så känns det som om inte allt som kan sägas om situationen har blivit sagt. Vi står åter igen inför ett suboptimalt utfall trots att alla individer har handlat rätt. Ja, exemplet med bilen i min ursprungliga artikel är ju bara ett komplicerat fall av överdeterminering.

Godtar vi tillämpningen av utilitarismen på kollektiva handlingar blir det genast klart vad mer som kan och bör sägas i fallet där två dödar en tredje: det finns en agent, nämligen kollektivet som består av de två som sköt, som handlar fel.

→|

Torbjörn Tännsjö är professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.